

СЕКЦІЯ 8 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.81

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ЄДНОСТІ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ВИХОВНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ У ВИПРАВНИХ КОЛОНІЯХ УКРАЇНИ

Василенко К.І., здобувач
кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена розробленню теоретико-прикладних засад єдності та диференціації соціальної та виховної роботи із засудженими у виправних колоніях України. За результатами структурно-логічного аналізу нормативно-правового регулювання соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі обґрунтовано доцільність посилення соціальної складової замість різкого виділення самостійного засобу – соціальної роботи із засудженими.

Ключові слова: засоби виправлення і ресоціалізації, соціально-виховна робота, засуджені, виправні колонії.

Статья посвящена разработке теоретико-прикладных основ единства и дифференциации социальной и воспитательной работы с осужденными в исправительных колониях Украины. По результатам структурно-логического анализа нормативно-правового регулирования социально-воспитательной работы с осужденными к лишению свободы обоснована целесообразность усиления социальной составляющей вместо резкого выделения самостоятельного средства – социальной работы с осужденными.

Ключевые слова: средства исправления и ресоциализации, социально-воспитательная работа, осужденные, исправительные колонии.

Vasylenko K.I. THE THEORETICAL AND APPLIED PRINCIPLES OF UNITY AND DIFFERENTIATION OF SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH CONVICTS IN CORRECTIONAL COLONIES OF UKRAINE

The article is dedicated to development of theoretical and applied principles of unity and differentiation of social and educational work with convicts in correctional colonies of Ukraine. As a result of structural and logical analysis of legal regulation of social and educational work with convicts author argues expediency of strengthening social dimension, instead of selecting independent means – social work with convicts.

Key words: means of correction and resocialization, social and educational work, convicts, correctional colonies.

Постановка проблеми. Серед мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства України, його дії у просторі й часі, підстав та принципів виконання і відбування покарань чільне місце належить основним засобам виправлення і ресоціалізації засуджених. Важливим прикладним аспектом їх застосування, на нашу думку, є те, що всі вони мають застосовуватися з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання. Порядок і умови проведення у виправних колоніях соціально-виховної роботи із засудженими є одним із найважливіших напрямів розвитку сучасної кримінально-виконавчої політики України, який потребує відповідного наукового осмислення й нормативно-правового забезпечення.

Ступінь розробленості проблеми. Науковим підґрунтям розроблення теоретико-прикладних засад єдності та диференціації соціальної та виховної роботи із засудженими у виправних колоніях України стали роботи відомих вітчизняних учених у галузі кримінально-виконавчого права, зокрема І.Г. Богатирьова, О.І. Богатирьової, О.М. Джужі, Т.А. Денисової, В.А. Кирилюк, О.Г. Колба, С.В. Лучка, В.О. Меркулової, М.С. Пузирьова, Г.О. Радова, А.Х. Степанюка, С.В. Сюр, В.М. Трубникова,

С.Я. Фаренюка, С.В. Царюка, О.О. Шкути, І.С. Яковець та ін. Наукові здобутки цих та деяких інших фахівців містять низку системних положень та висновків, які прямо або опосередковано стосуються інституту соціально-виховної роботи із засудженими й створюють методологічні передумови для ефективного його дослідження у реаліях сьогодення. Однак нормативно-правовій базі реалізації соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях в існуючих дослідженнях приділено недостатню увагу (зокрема в частині визнання його цілісним засобом, або як симбіозу соціальної роботи й виховання), а це не сприяє усуненню прогалин у теоретичних та правових основах цього інституту в кримінально-виконавчому праві України.

Мета статті полягає в розробленні теоретико-прикладних засад єдності та диференціації соціальної та виховної роботи із засудженими у виправних колоніях України.

Виклад основного матеріалу. Нині Державна кримінально-виконавча служба України та підпорядковані їй органи і установи виконання покарань (серед яких і виправні колонії) перебувають на етапі реформування в рамках реалізації комплексу заходів, визначених Концепцією державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (Концепція) [1].

Зазначимо, що структурно-логічна схема Концепції містить низку блоків, диференційованих за ключовими напрямками кримінально-виконавчої діяльності, а саме: 1) поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту; 2) удосконалення системи охорони здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, підвищення якості медичної допомоги; 3) підвищення рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими; 4) модернізація підприємств установ виконання покарань, а також удосконалення системи професійної підготовки засуджених; 5) підвищення ефективності виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі; 6) підвищення ефективності діяльності персоналу органів та установ виконання покарань.

Тобто, якщо виходити із системи основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, закріпленої у ч. 3 ст. 6 КВК України (встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив), найбільш повно у названих напрямках Концепції представлена соціально-виховна робота в тандемі з психологічною роботою. Режим частково представлений одним із елементів, визначених у ч. 1 ст. 102 КВК України, – це умовами тримання засуджених; суспільно корисна праця – лише виробничою складовою без вказівки на виховний її компонент; загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, як дуалістичний засіб виправлення і ресоціалізації засуджених, – лише вказівкою на вдосконалення системи професійної підготовки засуджених.

Вважаємо, що такий стан справ не є випадковим. За сучасних умов виконання та відбування покарань в Україні все більша увага надається не суто кримінально-виконавчій, а й пенітенціарній складовій. Термін «пенітенціарний» (від лат. «*penitentarius*») означає покаяння, розкаяння, виправлення [2, с. 170]. Незважаючи на те, що термін «пенітенціарний» не отримав законодавчого закріплення (міститься він лише в указах Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [3] та «Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України» [4]), він дедалі частіше зустрічається у наукових дослідженнях.

Якщо наукою радянського виправно-трудового права було обґрунтовано забезпечувальну роль режиму відносно інших засобів виправлення (і така позиція міцно закріпилася у ч. 3 ст. 102 КВК України), то нині «...оновлення назви та оптимізації діяльності пенітенціарної служби передбачає відхід від каральної суті в'язниці та переорієнтацію на європейські стандарти організації соціальної роботи з засудженими на основі безумовного дотримання прав і свобод особистості, організацію корисності відвідування покарання і ефективності підготовки засудженого до життя в суспільстві» [5]. На Заході подібний підхід іменується динамічною безпекою, котру вперше у зарубіжній пенітенціарній науці й практиці запропонував керівник Міжнародного центру тюремних досліджень Ендрю Койл (який до цього обіймав посаду міністра з тюремних питань в уряді Великої Британії), опублікувавши результати свого дослідження у всесвітньо відомій книзі «Підхід до управління тюрмою з позицій прав людини» [6].

За таких умов, якщо ми дійсно хочемо побудувати в Україні пенітенціарну систему якісно нового європейського зразка, а не повернутися до анахронізмів виправно-трудового права, у главу кута в системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених у XXI ст. уже треба ставити соціально-виховну роботу, як дуалізм соціальної та виховної складової єдиного процесу, спрямованого на досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених.

У свою чергу ефективно здійснювана соціально-виховна робота, яка має своїм формальним результатом досягнення засудженим відповідного ступеня виправлення через сформовані у свідомості засудженого позитивні зміни, сприяє дотриманню таким засудженим вимог режиму, сумлінному ставленню до праці, належній організації загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, а також адекватному сприйняттю громадського впливу, як засобу виправлення і ресоціалізації. Зокрема, на забезпечувальну роль соціально-виховної роботи щодо режиму вказало 85,7% опитаних нами співробітників виправних колоній, щодо суспільно корисної праці – 28,6%, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання – 7,1%, громадського впливу – 14,3%.

Для оптимізації системи соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях вітчизняною пенітенціарною наукою вбачається досягнення таких проміжних завдань: 1) розроблення і впровадження науково обґрунтованих методик та програм психолого-педагогічного вивчення особистості засудженого і засобів корекції його поведінки, а також спеціалізованих методик та рекомендацій щодо форм і методів впливу на засуджених за допомогою програм диференційованого виховного впливу; 2) удосконалення системи стимулювання засуджених до законслухняної поведінки та ресоціалізації шляхом запровадження поетапної зміни умов їх тримання, розроблення та впровадження системи критеріїв оцінки ступенів виправлення засуджених, налагодження дієвої взаємодії органів і установ виконання покарань із суб'єктами соціального патронажу осіб, звільнених із місць позбавлення волі [7, с. 11].

Законодавче закріплення соціально-виховної роботи як одного з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених міститься у ч. 3 ст. 6 КВК України та детально регламентовано главою 19 КВК України. Відповідно до ч. 1 ст. 123 КВК України соціально-виховна робота – цілеспрямована діяльність персоналу органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених. Соціально-виховна робота спрямована на формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю, сумлінного ставлення до праці, дотримання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів [8].

Як слушно зазначено С.В. Царюком, «за своєю суттю окреслена мета соціально-виховної роботи становить собою симбіоз виховання та соціальної роботи» [9, с. 162]. Разом із тим названий учений на момент проведення дослідження (2009 р.) стояв на такій позиції: якщо щодо виховання як сукупності знань, культурних навичок, поглядів, що становлять загальний рівень духовного розвитку людини і є наслідком

систематичного впливу, навчання немає сумнівів і протиріч, то стосовно сутності та призначення соціальної роботи в установі виконання покарань немає єдності думок.

Такий висновок випливав із того, що на той час вітчизняна пенітенціарна наука не була озброєна самостійними монографічними дослідженнями соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань. Зазначену прогалину було усунуто захистом С.В. Лучком кандидатської дисертації «Реалізація Державно-кримінально-виконавчою службою України соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань» [10] та подальшим виходом друком у 2013 р. навчального посібника «Соціальна робота із засудженими в Україні» [11]. Слід наголосити, що С.В. Лучком не лише визначено співвідношення соціальної та виховної роботи із засудженими в установах виконання покарань [10, с. 45–50], а й сформульовано пропозицію шляхом внесення змін до ст. 6 КВК України щодо існування двох самостійних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених – соціальної роботи та виховної роботи [12, с. 14].

Сучасною пенітенціарною наукою обґрунтовано, що соціальна і виховна робота в установах виконання покарань відрізняються за предметом своєї діяльності. Для соціальної роботи характерна орієнтація на реальних людей із їхніми життєвими турботами і труднощами. Зміст життєвих проблем засуджених і можливі шляхи їхнього вирішення є предметом соціальної роботи, тим безпосереднім полем, де докладає зусиль соціальний працівник. Для педагогічної діяльності (виховної роботи) предметом виступає особистість (людина як предмет виховання). При здійсненні соціальної роботи реалізується конкретний підхід до людини, при здійсненні виховної – абстрактний. Соціальна робота акцентована на «актуальній діяльності», а виховання – на «глибші пласти» свідомості особистості [11, с. 175].

Разом із тим одне лише надання самостійності соціальній і виховній роботі, їх відокремлення від цілісного засобу виправлення і ресоціалізації – соціально-виховної роботи – не є панацеєю при вирішенні актуальних проблем кримінально-виконавчого процесу. Зрозуміло, що пропозиція щодо подібної диференціації прив'язана С.В. Лучком до предмета свого дослідження – саме соціальної роботи із засудженими. І було б дивним, якби дослідник упустив ліпшу можливість надати цьому інституту ознак самостійності.

Водночас вважаємо такий крок дещо передчасним у силу відсутності організаційно-штатних передумов для його ефективного реалізації. У складі вітчизняних установ виконання покарань і взагалі в Державній пенітенціарній службі України поки що відсутня соціальна служба (або служба чи підрозділи соціальних працівників), натомість у штатному розписі установ виконання покарань передбачено відділ соціально-виховної та психологічної роботи. Тому й не випадково, що відповідний напрям реалізації Концепції іменується «підвищенням рівня організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими». У свою чергу в Російській Федерації вже протягом кількох років після низки успішно проведених експериментів до штату виправних установ введено посади соціальних працівників. Натомість ст. 9 КВК РФ («Виправ-

лення засуджених та його основні засоби») не містить не лише соціальної роботи як засобу виправлення засуджених, а й навіть українського аналогу – соціально-виховної роботи, передбачаючи лише виховну роботу [13].

Україна поки не має подібного досвіду, і вважаємо, що більш послідовно було б не проводити одразу такого розколу соціально-виховної роботи на соціальну та виховну, а спочатку реалізувати передбачені Концепцією заходи щодо оптимізації системи соціально-виховної роботи із засудженими у виправних колоніях, оцінити їх результати, а вже потім будувати нові науково-теоретичні конструкції. А то вийде так, що нормотворчість і практика не встигатимуть за науковими новаціями, а це лише спричинить скептичне ставлення до пенітенціарної науки, що є неприпустимим.

Висновки. Тому провівши структурно-логічний аналіз нормативно-правового регулювання соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, вважаємо за краще посилити соціальну складову замість різкого виділення самостійного засобу – соціальної роботи із засудженими. Така наукова позиція за результатами проведеного дослідження знайшла підтримку у 71,4% опитаних практичних працівників виправних колоній.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 08 листоп. 2012 р. № 631/2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15127.html>.
2. Богатирьов І.Г. Загальні засади пенітенціарної кримінології / І.Г. Богатирьов, М.С. Пузирьов // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2012. – № 1. – С. 170–178.
3. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 09 груд. 2010 р. № 1085/2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>.
4. Про затвердження Положення про Державну пенітенціарну службу України : Указ Президента України від 06 квіт. 2011 р. № 394/2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=394%2F2011>.
5. Формування повноцінної системи підготовки пенітенціарного персоналу – головна умова практичних змін у Державній пенітенціарній службі України (створення повноцінної системи підготовки кадрів Державної пенітенціарної служби України) : роз'яснення Міністерства юстиції України від 11 лип. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0027323-12>.
6. Койл Э. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека : пособие для тюремного персонала / Эндру Койл. – Лондон : Международ. центр тюремных исследований, 2002. – 156 с.
7. Сидоренко С.М. Шляхи реалізації Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на сучасному етапі / С.М. Сидоренко // Державна пенітенціарна служба України: історія, сьогодення та перспективи розвитку у світлі міжнародних пенітенціарних стандартів та Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28–29 берез. 2013 р.). – К. : Державна пенітенціарна служба України, 2013. – С. 5–19.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 лип. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.
9. Царюк С.В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Царюк С.В. – Д., 2009. – 230 с.

10. Лучко С.В. Реалізація Державною кримінально-виконавчою службою України соціальної роботи із засудженими в установах виконання покарань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лучко С.В. – Х., 2012. – 238 с.

11. Богатирьов І.Г. Соціальна робота із засудженими в Україні : навч. посіб. / Богатирьов І.Г., Лучко С.В., Пузирьов М.С.; за заг. ред. І.Г. Богатирьова. – К. : ВД «Дакор», 2013. – 200 с.

12. Лучко С.В. Реалізація Державною кримінально-виконавчою службою України соціальної роботи із засудженими

в установах виконання покарань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С.В. Лучко. – Х., 2012. – 18 с.

13. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации от 08 янв. 1997 г. № 1-ФЗ. [Электронный ресурс]: принят ГД ФС РФ 18.12.1996). – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/popular/uikrf/>.

УДК 343.24

ПРИНЦИП СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ В РАМКАХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПОКАРАНЬ

Данченко К.М., викладач
Івано-Франківський коледж

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена виокремленню принципу соціально-правової справедливості в рамках кримінально-правової політики у сфері покарань та його значення для науки кримінального права.

Ключові слова: соціально-правова справедливість, кримінально-правова політика, покарання, справедливість, злочин, обмеження свободи.

Статья посвящена выделению принципа социально-правовой справедливости в рамках уголовно-правовой политики в сфере наказаний и его значение для науки уголовного права.

Ключевые слова: социально-правовая справедливость, уголовно-правовая политика, наказание, справедливость, преступление, ограничение свободы.

Danchenko K.M. THE PRINCIPLE OF SOCIAL AND LEGAL JUSTICE UNDER CRIMINAL LAW POLICY OF PUNISHMENT

The article is devoted to separate out principle of social and legal justice under criminal law policy of punishment and its importance for science of criminal law.

Key words: social and legal justice, criminal law policy, punishment, justice, crime, restriction of freedom.

Принцип соціально-правової справедливості, закріплений у ст. 2 КК України, має два аспекти: справедливість кримінального закону і справедливість покарання, призначеного судом за злочин.

– «Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину» [1, ч. 1 ст. 2];

– «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може підлягати кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [1, ч. 2 ст. 2];

– «Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу» [1, ч. 3 ст. 2].

Цей принцип закріплює на всіх етапах конструювання і застосування кримінальної репресії існуючі в суспільстві соціально-моральні цінності і тим самим підтримує і зміцнює їх існування.

Кримінально-правовим аспектам боротьби зі злочинністю присвячені праці таких учених: М. Коржанського, І. Козича, Н. Панова, А. Савченка, М. Хавронюка, П. Фріса, Л. Дадерко, С. Келіна, Н. Кудрявцева та багатьох інших учених. Однак у працях зазначених авторів висвітлювалися загальні принципи кримінально-правової політики і не виділявся принцип соціально-правової справедливості, як самостійний принцип кримінально-правової політики в сфері покарань.

У зв'язку з цим метою запропонованої статті є виокремлення в рамках кримінально-правової

політики у сфері покарань та його значення для науки кримінального права.

Так, на думку В. фон Гумбольдта, мету і зміст діяльності держави, з одного боку, становить проведення межі між справедливим і несправедливим, а з другого боку, допустиме обмеження свободи окремої особистості задля її справедливої реалізації рівною мірою разом із усіма [2, с. 94–95].

Незважаючи на виняткову важливість цього принципу для кримінального права, його розробка в юридичній науці є недостатньою. На думку Л.Ф. Дадерко, «основні точки зору, що існують із даної проблематики, можна звести до наступного: справедливість – це принцип кримінального права, кримінальної відповідальності, призначення покарань» [3, с. 1]. Так, С.Г. Келіна та В.Н. Кудрявцев виділяють три рівні прояву принципу справедливості у кримінальному праві. Перший торкається справедливості призначення покарання, другий передбачає для законодавця вимогу визначити справедливу санкцію за злочинне діяння, а третій торкається формування кола злочинних діянь. Але водночас зазначають, що «навряд чи слід враховувати всі ці аспекти при формуванні справедливості в якості кримінально-правового принципу» [4, с. 28–31]. На думку О.Є. Скакун категорія справедливості в кримінальному праві акумулює найважливіші його принципи – передусім, принципи законності, рівності громадян перед законом, гуманізму, кожен із яких, маючи свій специфічний зміст, разом із тим характеризує певну якісну сторону (аспект) справедливості в кримінальному праві.